

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПРАВ, СВОБОД ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті розглядається виникнення та закріплення прав, свобод та обов'язків військовослужбовців, починаючи з найдавніших часів і до проголошення незалежності України. Проводиться аналіз нормативних документів на різних етапах розвитку України, які стали підґрунтям для подальшого розвитку прав, свобод і обов'язків військовослужбовців.

Ключові слова: права, свободи, пільги, обов'язки, військовослужбовець.

Виникнення військової організації на території сучасної України пов'язано з формуванням державності східних слов'ян (VI-VII ст.). Племена об'єднувалися у союзи племен. Військовою силою союзу племен були всі боздатні чоловіки [3, с. 42]. В цей період для регулювання поведінки людей, існували звичаї. Згадку про такі звичаї можна знайти у літописах і повідомленнях зарубіжних авторів. Окремі звичаї поступово трансформувалися у норми звичаєвого права. Розвиток звичаєвого права був пов'язаний з державою, що формувалася. Право було системою правових норм, що складалися з санкціонованих, тобто визнаних державою, звичаїв. Держава забезпечувала їх дотримання і захищала від порушень. У IX-X ст. на Русі існувала система норм усного звичаєвого права. Частина цих норм, на жаль, не зафіксована у збірниках права і літописах, і тому не дійшла до нас. [3, с. 72].

Пізніше з становленням і розвитком Давньоруської держави виникла збройні сили, які склалися з трьох основних частин: великокнязівської дружини, дружин місцевих князів та інших феодалів; народного ополчення; найманих загонів.

Дружина була ядром війська. Князі постачали дружину всім необхідним: їжею, одягом зброєю [3, с. 69]. Дружина була найціннішим військом, і князі вважали за свій обов'язок дбати про її добробут і утримання. На утримання війська йшли різні державні доходи. Деколи на утримання війська назначали податок грішми, а також йшла частина доходів з суду, так звані вири.

Разом із формування і розвитком давньоруської держави складалося і розвивалося право Київської Русі. Найважливішою законодавчою пам'яткою її є Руська Правда. Поряд із Руською

Правдою правовими джерелами того часу є грамоти й договори князів. Велике значення мали також князівські статuti. Право Київської Русі було правом привілеїв. У його нормах передбачалося привілейоване становище представників панівного класу феодалів та їхнього оточення, посилено захищало життя і майно панівного класу. Підтвердженням цього є відповідальність про вбивство, право на спадщину та ін. Так, наприклад, майно смерда, померлого без синів, стало переходити до князя (ст. 90 Поширена Правда). Стосовно бояр і дружинників передбачався виняток – їхня спадщина за відсутності синів могла переходити і до дочок (ст. 91 Поширена Правда). За вбивство княжих мужів стягувався штраф у розмірі 80 гривень. Що вдвічі перевищувало штраф за вбивство простої вільної людини [4, с.114-115]. Честь і гідність членів сім'ї феодалів захищалося церковним статутом великого князя Ярослава. Отже, Руською Правдою, грамотами й договорами князів визначалися права, обов'язки, пільги дружинників князя, які складали основу тогочасного війська.

Нові явища в суспільно-політичному житті українських земель у другій половині XV – на початку XVI ст., а саме загарбання й утримання польсько-литовськими феодалами значної частини українських земель, зародження і розвиток фільваркової системи господарства призводили до посилення соціального і релігійного гноблення. Українські селяни групами, сім'ями, цілими селищами втікали у майже безлюдні східні й південні окраїни Поділля, Брацлавщини, Київщини. [5, с.43]. Пориваючи з феодалною залежністю й осідаючи на нових місцях, втікачі називали себе вільними людьми і називалися козаками. [6, с.171].

В цей час закладалася база звичаєвого права, якраз у XV – середині XVII ст. Норми військового права (адже козаки були насамперед воїнами), які склались у Запорізькій Січі мали форму звичаїв. Вони закріплювали військово-адміністративну організацію козацтва, деякі правила воєнних дій, роботу судових органів, порядок землекористування й укладення окремих договорів, регулювали питання особистих відносин. За змістом норми звичаєвого права Запорозької Січі поділялося на публічне і приватне. Публічне право козаків – це певний військовий статут, що регулював найважливіші суспільні відносини запорозької громади, а саме: військово-адміністративний устрій (порядок виборів, функціонування органів влади та управління), військові справи, порядок володіння й користування землею, угіддями, спільним нерухомим і рухомим майном, порядок судочинства, встановлював відповідальність за злочини і тощо. Приватне право регулювало відносини цивільно-правового характеру: право власності на особисте рухоме і нерухоме майно, різноманітні угоди, відповідальність за спричинення шкоди тощо. Наявність у козацтва свого особливого права визнавалася польським урядом. Незважаючи на суворість, а інколи нещадність норм звичаєвого козацького права, в ньому була "чесність велика". Козацтво всіляко відстоювало звичаєве козацьке право, побоюючись, що писане право зможе обмежити козацькі вільності.

Стурбовані чисельним зростанням козацтва правлячі кола Литви і Польщі намагалися розколоти козацтво: узяти на державну службу частину заможних козаків. Універсалом від 5 червня 1572 р. король Сігізмунд II Август наказав коронному гетьману Ю. Язловському провести набір козаків на військову службу [7, с.103]. Прийняті на державну службу козаки заносилися до реєстру (списку), звідки і отримали назву "реєстрових козаків". Реєстрові козаки мали низку важливих привілеїв. Насамперед, вступаючи до реєстру, вони виходили з-під юрисдикції феодала, звільнялися від влади старост, воевод і міських магістратів і підпадали під виключну юрисдикцію реєстрового війська та мали право судитися у своїх судах. Реєстрові козаки звільнялися від податків, мали право власності на землю, діставали права вільно займатися різними промислами і торгівлею. Час від часу реєстровим козакам видавався порох, свинець [3, с.157].

Кожний з реєстрових козаків перебував на королівському утриманні й одержував плату "за квартал" – по 2, 5 злотих та сукном на каптан [5, с.43].

В цей час була введена військова повинність. Литовський статут 1529 р. зобов'язував кожного землевласника відбувати військову повинність відповідно до земського рішення В Литовському статуті 1588 р. зазначалося: "Всякого звання духовні і світські, князства, панята і вряники земські, дворяни, земляни, шляхта хоругова... ті, хто має маєтки земські... в разі потреби, з нами і з нащадками нашими... повинні будуть самі особисто війну служити і виправляти на військову службу" Хто відмовлявся відбувати військову службу, втрачав право на володіння землею [8, с.33]. Отже, ми бачимо, що права людини, а в тому числі права і обов'язки щодо служби у війську в період перебування України під владою Польщі та Литви регулювалися Литовськими Статутами.

Зміни у правовому становищі України та її класів в період формування української національної держави у другій половині XVII ст. закріплювалися у нормативних актах. Значення найважливіших джерел права набували рішення Військової Ради як вищого представницького органу. Саме військовою Радою вирішувалися найважливіші питання. Найбільшого поширення в ході війни набули нормативні акти воєнно-адміністративної влади України, передусім гетьманські статті. Багато вчених розглядають їх як своєрідні Конституції України [9, с.345]. Гетьманські акти мали форму універсалів, ордерів, листів, грамот. Головне місце серед них посідають універсали – офіційні акти вищої державної влади [3, с.219].

Стрижнем, основою військово-адміністративної одиниці були власні збройні сили, військо України. В нормативних документах того часу зазначалося, що реєстровці мали права та певні пільги. Наприклад, у Глухівських статтях містився пункт, щоб ніхто не відбирав козацького майна у вдов і дітей [10, ст.172].

Отже, аналізуючи даний історичний період можна сказати, що нормативними актами, а саме, гетьманськими статтями закріплювалися права, обов'язки, пільги, переваги, а також встановлювалася відповідальність для козаків.

Важливе значення мала Конституція Пилипа Орлика 1710 р., яка всебічно регламентувала

права, обов'язки козаків, і взагалі козацької держави.

Цей нормативний акт передбачав для козаків, а також частково і для членів їх сімей права, обов'язки, пільги. Так, наприклад: 1) їх звільняли від виконання панщини та відробітків на приватних господарствах, 2) захищали від здириства та пригноблення; 3) звільняли від податків; 4) заборонялося відбирати за будь-яку провину рухоме та нерухоме майно. Цим же документом захищали права старих, зубожілих та скалічених козаків. Для них передбачалося будівництво шпиталю за військовий кошт. Вдів, жінок та осиротілих дітей козацьких за відсутності козаків не залучали до громадських повинностей і не обтяжували сплатою повинностей. Таким чином, Конституція П. Орлика хоч і не набрала чинності, але стала підґрунтям для подальшого розвитку прав і свобод військових.

У період, коли Україна знаходилася у складі Російської імперії права людини регламентувалися збірником "Права, за якими судиться малоросійський народ" та Зібранні малоросійських прав. Цими нормативними актами регулювалися шлюбно-сімейні, цивільні, кримінально-правові і процесуальні, земельні та інші відносини. Закріплення прав та обов'язків, осіб, які проходили військову службу, визначалося як спеціальними положеннями, що регламентували ту чи іншу сферу життя (нагороди, відпустки, пенсії та ін.), так і окремими імператорськими указами і положеннями Військової ради. Цими нормативними актами визначалися права, обов'язки військовослужбовців, а також закріплювали ряд пільг та переваг.

Після Лютневої революції, в період боротьби за відродження національної державності продовжувалося будівництво Збройних Сил. Для успішного будівництва армії необхідним було створення юридично-правової бази. Центральною Радою 3 січня 1918 року був прийнятий закон "Про утворення Українського Народного війська", в якому зазначалося, що тодішню армію належало демобілізувати й замінити народною міліцією для оборони від зовнішнього ворога. Важливе значення мало правове регулювання внутрішнього життя військовиків. Нормативними актами, які вирішували ці питання, були статuti. Наказом №21 від 10 лютого 1918 року було введено в дію Статут Одноосібної Армії УНР. Статутом було затверджено єдину назву

військовослужбовців ("козак"), котрі у своїх громадянських правах були рівні і користувалися усіма правами громадян без обмежень. Передбачалися основні обов'язки військовослужбовця, де було сказано, що кожний громадянин УНР, перебуваючи на службі, зобов'язаний захищати життя, інтереси і добробут трудящого народу України [11, с.56].

Подальшим кроком в правовому закріпленні та забезпеченні прав військовослужбовців було ухвалення 25 березня 1918 року законопроєкту "Про політико-правове становище військових". Закон обмежував військовослужбовців у деяких політичних правах. Зокрема, військовослужбовцям заборонялося користуватись активним виборчим правом; входити до складу будь-яких організацій політичного характеру; передавати свій голос особисто або через довірених осіб у законодавчі установи; брати участь у різноманітних мітингах та демонстраціях політичного характеру. Але військовослужбовці не позбавлялись пасивного виборчого права. В першому параграфі передбачалося, що вони могли обиратися в законодавчі органи держави нарівні з іншими громадянами. Юрисдикція закону поширювалася на військовослужбовців та вільнонайманих службовців Збройних Сил.

Отже, в армії було вирішене питання деполітизації. Завдяки правовому регулюванню військовослужбовці мали бути виведені з-під впливів різних політичних сил, що було надзвичайно важливим в той час для утримання від політичної боротьби, як однієї із найважливіших ланок державного апарату. Ця проблема вважається актуальною і сьогодні при розбудові сучасної української державності [11, с.57]. Таким чином, в період військового будівництва УНР на законодавчому рівні закріплювалися права, свободи, обов'язки військово службовців у відповідних законах та статутах.

В період існування Радянського Союзу урядом було прийнято ряд нормативних актів щодо закріплення прав і свобод військовослужбовцям Червоної Армії, надання їм певних пільг і переваг та забезпечення гарантій реалізації цих прав.

В період правління Радянської влади було прийнято ряд нормативних актів, які закріплювали права, соціальний захист військовослужбовців, а також членів їх сімей. Так, в 1924 р. та 1930 р. ЦВК і РНК СРСР приймалися Кодекси про пільги для військовослужбовців і військово-

визволення військовозобов'язаних Робітничо-селянської Червоної Армії та їх родин. У 1981р. Рада Міністрів СРСР прийняла Положення про пільги для військово-службовців, військовозобов'язаних, осіб, звільнених з військової служби у відставку, і їх родин, в якому був зазначений перелік основних пільг, якими користалися військовослужбовці і члени їх родин.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни законодавство було суттєво доповнено новими положеннями. Так, для військовослужбовців Збройних сил СРСР здійснили подальше удосконалення податкових, житлових, перевізних, поштових пільг. Були введені нові соціальні компенсації в галузі народної освіти, охорони здоров'я, за службу у віддалених місцевостях. Нові законодавчі положення удосконалювали пенсійне забезпечення військовослужбовців. Було встановлено право на пенсію усім категоріям офіцерського складу, а також для членів сімей осіб офіцерського складу та військовослужбовців надстрокової військової служби, які загинули, чи померли під час проходження служби. Разом з тим сім'ям військовослужбовців уряд

Союзу РСР запровадив різного виду допомоги та компенсації. Скарги та клопотання військово-службовців та членів їх сімей у відповідних органах юстиції мали розглядатися на пільгових підставах та зі зниженим загальним процесуальним терміном [12, с.111].

Наприкінці 1991 року СРСР припинив своє існування. В Україні було розпочато створення збройних сил та закріплення прав і свобод військовослужбовців в національному законодавстві.

Таким чином, нормативно-правове закріплення прав, свобод, обов'язків та пільг для осіб, які проходили службу розвивався разом з розвитком суспільних відносин у державі та армії, як одному із основних державних інститутів. Розвиток і закріплення прав цих осіб нерозривно пов'язаний з теоретичними поглядами на права і свободи людини, які панували в даний історичний період у суспільстві. На кінець ХХ століття на території України, яка входила до складу СРСР, складалася система нормативно-правових актів, які регулювали правовий статус, права, свободи і обов'язки військовослужбовців.

Література

1. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник.- К.: Юрінком Інтер, 2003. – 512с.
2. Памятники римского права: законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. О военном деле: учебное пособие. – М.: Издательство "Зерцало". – 1997. – Кн. 49. – 608 с.
3. Тацій В. Я. Історія держави і права України / В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин. – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 646 с.
4. Российское законодательство X-XX веков: в девяти томах. Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид.лит., 1984. – Т. 1. – 432 с.
5. Голубуцкий В.А. Запорожское казачество. – К., 1957. – С. 43.
6. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Львів. – 1992. – С. 171.
7. Субтельний О. Україна : історія. – Київ: Либідь, 1993. – 720 с.
8. Статут Великого князівства Литовського: репринтне видання 1854 р.- К.: "Фенікс", 2008. – 440 с.
9. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – К., 1991. – С. 345.
10. Хрестоматія з історії держави і права України. – К., 1996. – Т. 1. – 272 с.
11. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914 – 1993 рр.: (орг. структура, штати: Іст.-правове дослідження). – Ів.-Фр.: Плай, 1997. – 292 с.
12. Льготы и государственное обеспечение военнослужащих и их семей: справочник. – М.: Воениздат, 1947. – 111 с.

Л.П. Медвідь

Историческое развитие прав, свобод и обязанностей военнослужащих

В статье рассматривается возникновение и закрепление прав, свобод и обязанностей в вооруженных формированиях Украины, начиная с самых давних времен и к провозглашению независимости Украины. Проводится анализ нормативных документов на разных этапах развития Украины, которые стали основой для последующего развития прав, свобод и обязанностей военнослужащих.

Ключевые слова: права, свободы, льготы, обязанности, военнослужащий.

L.P. Medvid

Historical development of the rights, freedoms and duties of the servicemen

The article deals with genesis and legislative consolidation of the rights, freedoms and duties at the Ukrainian armed forces. The author examines these processes in the period from ancient times until the independence of Ukraine. The author also analyzes the legal documents at different stages of development of Ukraine, which became the basis for further evolution of the rights, freedoms and responsibilities of the military personnel.

Keywords: rights, freedoms, privileges, duties, serviceman